
Lea ŠRAJER

ZAŠTO SAM PUSTILA MAMINU RUKU?!

Lea Šrajer, devojčko Rajh, rođena je u Subotici 31. avgusta 1927. godine od oca Lajča Rajha, i majke Mancie, rođene Kesler.

Od dvanaest članova njene porodice samo su ona i njen otac preživeli Holokaust.

Iz braka sa Martinom Šrajerom, sklopljenim 1946. godine, ima kćerku Evu i sina Đorđa, petoro unučadi i praunuka. Eva i njena porodica žive u Torontu, u Kanadi, dok Đorđe sa porodicom živi u Oak Park-u, gradiću pored Čikaga, u Americi.

Suprug Martin umro je u Subotici 1984. godine.

Lea živi u Torontu, u Kanadi.

Detinjstvo sam sretno provela u harmoničnoj, tipično jevrejskoj porodici. Sve praznike smo redovno proslavljali uključujući i Šabat svakog petka uveče. Kod kuće smo se strogo držali košer: ne samo da smo imali posebno posuđe i pribor za mlečnu i mesnu hranu, već je i pripremanje hrane u kuhinji bilo odvojeno. U petak ujutro sa mamom bih išla na pijacu da kupimo kokošku za Šabat večeru. Živu kokošku bismo potom odneli kod šahtera koji bi je zaklao po verskim propisima. Šahter je imao „kancelariju“ u maloj prostoriji u dvorištu sinagoge.

Sećam se da je moja mama nekoliko dana pre početka Purima uvek pekla veliku količinu kolača. Kolači sa makom i orasima, zvani *kindla*, bili su naročito omiljeni. Tradicionalne pakete sa kolačima zване šlahmones raznosili smo po susedstvu.

Pre Pesaha promenili bismo svo posuđe i pribor za jelo. Macese smo kupovali u pekari Šibalić. Ja sam naročito volela okrugli macese pošto je bio najukusniji. Od mnogih prijatnih uspomena vezanih za Pesah, jedna je ipak zauzimala posebno mesto – nova haljina kao poklon. Jednom prilikom sam čak uz haljinu dobila i crne lakovane cipele, koje su onda bile vrhunac mode.

Roš Hašana je bio veseli praznik. Tokom praznika redovno bismo išli na službu u sinagogu. Tradicija u našoj kući je bila da tokom Roš Hašana jedemo bar jednu „slatku“ hranu da nam godina isto bude „slatka“. Izbor moje mame, ali ne i moj, bio je varivo od šargarepe. Ovu tradiciju sam ja nastavila u našoj kući i, kako vidim, ni moja deca nisu mnogo bila oduševljena. Ali su se zato herojski držala i pojela makar jednu kašiku variva. Posle toliko godina sada sam svedok kako moji unuci negoduju kada im se servira varivo od šargarepe za Roš Hašana.

Jom Kipur takođe dobro pamtim. Naročito po tome što bih postala veoma gladna negde oko četiri popodne. Nismo imali hrane u kući i ceo dan smo proveli u sinagogi. Jom Kipur je bio jedini praznik u mojoj mladosti za koji sam jedva čekala da prođe.

Moja baka, Flora Kesler, živela je u Somboru. Bila je vrlo pobožna. Sećam se da je prilikom svake posete Subotici insistirala da idemo u ortodokсну sinagogu. Službe u Velikoj (glavnoj) sinagogi za nju jednostavno nisu bile dovoljno pobožne. Odveli su je iz Sombora 1944. i nikada više nismo čuli o njoj.

U aprilu 1941. godine mađarske vlasti su okupirale Suboticu. Živeli smo u velikom strahu. Hapšenja poznatih ljudi, uglavnom Jevreja, komunista i protivnika režima bila su jedno vreme svakodnevna. Za to je bila dovoljna sumnja da je dotična osoba protivnik režima. Rezultat je bio hapšenje i odvođenje u „Žutu kuću“, zloglasni zatvor. Mnogo ljudi je bilo mučeno i zlostavljano u „Žutoj kući“. Petnaest poznatih lica, uključujući devet Jevreja, među njima sin glavnog rabina Gerzon – Nikola, Lola Vol (Wohl), dr Singer bili su obešeni. Na ulazu u „Žutu kuću“ danas se nalazi spomen ploča.

Ja nisam mogla da nastavim školovanje u gimnaziji jer su uveli „*numerus clausus*“: samo mali broj jevrejske dece mogao je da nastavi školovanje. Ja sam počela da učim fotografski zanat, pošto moj otac nije hteo da budem kod kuće po ceo dan. Fotograf Roži Hirš imala je studio u istoj kući u kojoj smo i mi stanovali. Tamo sam upoznala mog budućeg muža Martina.

Martin je odrastao u izuzetnom siromaštvu. Njegov otac je ostavio porodicu kada su Martin i njegova sestra Kata bili vrlo mladi. Njihova majka, Julija Epštajn, izdržavala ih je spremajući hranu po kućama drugih ljudi. Ekonomska nužda je naterala Martina da se zaposli kao pomoćni radnik u drvare kad je imao samo 14 godina. Drvare su u to vreme bile trgovine sa građevinskim i ogrevnim materijalom. Sedam godina kasnije otvorio je svoju firmu i tako postao najmlađi vlasnik drvare u Subotici. Za vreme mađarske okupacije, Martin je bio osumnjičen kao protivnik režima i odveden u „Žutu kuću“. Tu je bio podvrgnut mučenju i zlostavljanju i samo zahvaljujući intervenciji njegove prve žene Lilike, Martin je uspeo da izvuče živu glavu. Većina njegovih prijatelja bila je streljana ili obešena.

*Fotografija sa venčanja LEINIH
roditelja, oca LAJČA RAJHA i majke
MONCI KESLER u Somboru 1925.*

Martina, mog oca i ostale muškarce mađarske okupacione vlasti odvele su na takozvani prinudni rad – u šumu. Pošto su mogli da se uveče vrate kući, to je bio relativno dobar period okupacije. Situacija se promenila kada su prinudni radnici bili prebačeni u Sombor da grade aerodrom. U Somboru su živeli u nekim barakama. Martin je uspeo da nađe posao u kancelariji. On je bio zadužen za izdavanje propusnica za odlaske kući, često ignorišući vlasti. Za pokazanu harbrost, preživeli drugovi sa prinudnog rada Martinu su, posle oslobođenja, oдали zaslužen priznanje.

U leto 1942. godine jedan deo radnika je odveden u Rusiju. Odatle se malo ko vratio. Drugi deo, u kojem se nalazio i moj otac Lajčo, bio je odveden u Groskirhen (Groskirchen), u Austriji, na rad. To ga je spasilo od sigurne smrti. Martina su poslali u Mauthausen (Mauthausen) gde je ostao sve dok američke trupe nisu oslobodile logor. On se vratio u Suboticu odmah posle završetka rata, 1945.

godine. Kao i većina logoraša, Martin se ubrzo nakon oslobođenja razboleo od pegavog tifusa. Mesecima je lebdeo između života i smrti i samo zahvaljujući izuzetnoj nezi jedne (nepoznate) američke bolničarke, Martin je uspeo nekako da preživi.

U proleće 1944. godine mislili smo da nam se život vratio na normalu. Ali, kakve li zablude! Te godine, 19. marta, nemačka vojska je umarširala u Suboticu i proganjanje Jevreja se nastavilo i čak ubrzalo. Odmah nakon nemačke okupacije, vlasti su svim Jevrejima naredile da nose žutu Davidovu zvezdu. Uveče, posle policijskog časa, nismo mogli da budemo na ulici. Pored svega toga, odredili su poseban deo grada za jevrejski geto. Stan u kojem smo živeli morali smo da ostavimo. Konfiskovanje imovine, nakita, ubijanja, postala su svakodnevna pojava. U petak ujutro, 16. juna, sa poslednjim zalihama hrane odveli su nas u jedan mlin, u Bačalmašu (Bácsalmás), malom mestu nedaleko od Subotice. Bačalmaš, u kojem se nalazio sabirni logor, bio je pun Nemaca – i izrazito antisemitsko mesto. Oko mlina se nalazila visoka ograda, tako da nije bilo mogućnosti za bekstvo.

Ovde moram da napomenem da je Subotica bila oslobođena 22. oktobra 1944, četiri meseca nakon što su nas deportovali iz Subotice.

Posle nedelju dana boravka u mlinu, utovarili su nas u vagonu za stoku – bilo nas je osamdeset i pet po vagonu. Ja sam bila zajedno sa dvanaest članova porodice: između ostalih sa mojom majkom, tetkom, bakinom sestrom, sestričinom sa petogodišnjim detetom...

Putovanje je bilo strašno, sa vrlo malo vode, hrane i prostora. Posle pet dana putovanja stigli smo u Aušvic 29. juna. Svi smo mislili da ne može ništa biti gore od puta. Ovo je bila druga velika zabluda.

Umarširali smo kroz kapiju na kojoj je bilo napisano „Arbeit macht frei“. Ta kapija se sada nalazi u Jevrejskom Muzeju u Vašingto-

LEA sa roditeljima 1934. u Subotici

nu (Washington), D.C. Odmah sam bila razdvojena od moje majke koja je tada imala samo 44 godine, ali sa gotovo potpuno sedom kosom. I dan-danas, posle toliko vremena, ne mogu da zaboravim tu scenu – kada sam njoj pustila ruku i nikada je posle više nisam videla. Godinama me prati misao da nisam pustila njenu ruku možda sam mogla da je spasim. Ili bih i ja dospela na „onu stranu“ i nestala zajedno sa njom. Više od 61 godine je prošlo od tog kobnog dana, ali kao da se sve to juče desilo. Od dvanaest članova naše porodice samo smo otac i ja preživeli te strašne godine.

Kada smo se posle dolaska u Aušvic našli goli i bosu u kupatilu, uspela sam da prepoznam nekoliko osoba iz vagona sa kojima smo zajedno putovali, i pored toga što su nam glave bile očišane. Posle tuširanja dobila sam neke cipele i otrcanu haljinu. Zatim su nas postrojili u kolone i odveli u baraku.

Prebrojavanje je bilo dva puta dnevno, rano ujutro, još dok je bilo mračno i hladno (pored toga što je bilo leto), i popodne, po suncu ili kiši. Ova tortura trajala je po nekoliko sati. Ali ko je o tome vodio brigu? Sećam se da smo uvek bile gladne i da smo tokom prebrojavanja stajale po pet u redu. Od naše petorke, samo sam ja danas živa, sa uspomenu i mislima koje je teško opisati.

Vode za umivanje skoro da nije bilo. Jedna čaša vode bila je određena za umivanje 5–6 osoba. Latrina, dvadeset u redu, nalazila se napolju, bila je bez krova i ograde, pa se nužda obavljala na očigled svih. Reflektori su stalno „šetali“, a žica sa visokim naponom je bila svuda oko baraka. Stalno sam osećala dim i smrad gorelog mesa. Dugo, dugo nisam bila u stanju da shvatim šta je to – gusti crni dim iz visokog dimnjaka!

Kao i većina mađarskih Jevreja iz poslednjih transporta, mi nismo bili tetovirani. Ali selektiranje je išlo punom parom. Kada bi se neko od nas razboleo, trebalo je da se uveče gola popne na kamion koji je sakupljao iznemogle i bolesne. One koje su odveli više nikada nismo videli...

Hrana koja se sastojala od stočne repe bila je užasna, ali smo je svi jeli jer je trebalo snage da se nekako preživi. Dobile smo jednu zdelu za nas pet u redu – svaka je smela da uzme samo jedan gutljaj – a ne dva – jer onda ne bi ostalo za sve. Uveče smo dobijali parče hleba sa margarinom (to je jedina hrana koju ni dan-danas ne mogu da jedem). Inače sam naučila – da se sve jede, ništa se ne baca... Ja sam danima plakala, jer je bilo užasno osećanje odjednom izgubiti toliko članova porodice! Tačno se ne sećam (ili valjda i ne želim da se setim) kako smo provele dane u logoru Birkenau. Samo to znam da, čim smo po-

kušale da sednemo za vreme prebrojavanja, „kapo“ se odmah pojavila da nas tuče bez ikakvog vidljivog razloga – samo zato jer smo bile „smrdljive Jevrejke“. Noći su bile još groznije, jer nas je bilo mnogo u baraci, pa smo spavale (ko je mogao!), stisnute kao sardine. Ako bi se jedna okrenula, onda su sve u tom redu morale da se okrenu, jer nije bilo dovoljno mesta. Mešavina straha, užasa i gladi su nas pratile celog dana i cele noći. Naša osećanja su postala potpuno otupljena kao posledica ovih užasnih okolnosti.

Jednog dana krajem avgusta (ili početkom septembra, ne sećam se tačno) pročulo se u logoru da će biti izabrano 300 devojaka za rad. Mislile smo da će nas odvesti u gasnu komoru. Trebalo je da marširamo pred dr Mengeleom, koji je lično vršio izbor. Moja rođaka Anica Šporer nije htela da se prijavi za rad, ali sam je ja nagovorila, da ako „rad“ u stvari znači put u gasnu komoru, ipak je bolje da umremo, nego da živimo ovako... U prvom krugu nas nisu izabrale. U drugom krugu smo imale sreću. Anica, ja i još nekoliko devojaka iz Subotice (Lili Lederer Šahter (Schachter), Iluš Beder Šporer i Rožika Bader Vajs (Weiss)) bile smo izdvojene u posebnu baraku. Tada nismo imale pojma kakva nas sudbina čeka. Očigledno smo imale sreću, jer velika većina koja je ostala u logoru, a bilo ih je dosta iz Subotice, nikada se nije vratila. Kasnije smo čule da su nacisti pobili sve koje su ostale. Bacili su ih u veliku jamu koju su logorašice morale same iskopati.

Ta posebna baraka nije imala ni krov, a ni pod. Mi smo preko noći cvokotale od hladnoće, a preko dana pržile se od sunca i toplote. Zbog čestih kiša smo bile mokre, ali mi nismo marile, jer je jedino važno bilo da smo još bile ŽIVE! Hranu smo jedva dobijali. Nedostatak hrane su nadoknadili batinama. Sećam se da smo ovako provele tri dana i tri noći. Četvrtog dana, rano ujutro, u pratnji SS-ovaca, sproveli su nas na železničku stanicu. Za razliku od puta za Aušvic (Aushwitz), železnički vagoni su ovog puta bili za putnike a ne za stoku. Ovde moram da napomenem da su SS žene uvek bile daleko surovije od SS muškaraca. Voz je napokon krenuo. Prvi put se zaustavio u Katovicama (Katowitz). Tamo smo presele u drugi voz koji nas je odveo u Langenbilau, u Gornjoj Šleziji. Langenbilau je bio industrijski grad sa fabrikama konca, štofa i farbanja materijala.

Sa železničke stanice u Langenbilau odveli su nas u logor koji se sastojao od malih kućica. Ja prosto nisam mogla da verujem – svako je dobio poseban krevet – što je bio neverovatan luksuz! Bilo nas je oko 1200 devojaka koje su rasporedili na posao. Logor je bio opkoljen

žicanom ogradom pod visokim naponom. Čuvari su stalno vikali na nas. Logor je bio udaljen od fabrike otprilike šest kilometara. Radno vreme u fabrici je bilo od 6 ujutro do 6 uveče sa odmorom od 30 minuta u podne. Pošto nam je trebalo više od sat vremena da stignemo do fabrike, mi smo uvek ustajale u 4 ujutro da bismo stigle na početak radnog vremena. Ja sam radila u fabrici koja se zvala Dirig (Dierig), u predionici („Spinnererei“), na mašinama koje su pravile konac. Radila sam na dve mašine. Pošto su špulne na kojima je bio konac bile na obe mašine u dva reda, neprestano sam trčala sa jednog do drugog kraja mašina. Uveče sam mrtva umorna pešačila nazad do logora. Hrane je bilo vrlo malo i ja sam stalno bila gladna.

**„SAMOUBISTVO NA
BODLJIKAVIM ŽICAMA“**

Žice su bile pod naponom.
Bila su to vremena kada su
zatočenici svoje patnje
skraćivali na njima.

HELGA
WEISSOVA

HELGA VEISSOVA, poznata umetnica koja je takođe bila zatočena u Aušvicu, autor je potresnih grafika o životu u logoru i načinima kojim su zatočenici prekraćivali muke

Da bih nekako došla do hrane, počela sam da kradem konac iz fabrike. Nekako sam nabavila igle za štrikanje, pa sam noću štrikala šalove, rukavice, kape i danju ih razmenjivala za hranu. Devojke koje su radile u kuhinji, imale su prilike da se snabdeju hranom, te su one bile izvor dodatne hrane. Znam da me je štrikanje spasilo od sigurne smrti. Negde kasno u jesen razbolela sam se od šarlaha, bolesti koja je zarazila skoro svakog u logoru. Odmah sam bila prebačena u Krankenzimmer, odnosno bolesničku sobu, gde je na svu sreću stalno bila medicinska sestra. Lekarka nas je pokatkad obilazila, za razliku od SS-ovaca koji su svake večeri pedantno brojali bolesnike. Ponekad su SS-ovci odvodili bolesnike. Ja sam, opet, imala neverovatnu sreću. Pošto sam lekarki štri-

kala džempere i ostale zimske stvari, ona me je zaštitila od SS-ovaca koji su i mene nekoliko puta pokušali da odnesu. Nakon što sam se izlečila od šarlaha, vrlo brzo sam dobila difteriju, te sam sledeća tri meseca provela u bolesničkoj sobi. Ta tri meseca su bila „najbolji“ period.

Krajem januara ili početkom februara 1945. godine, ruske trupe su se približile logoru, te su SS-ovci naredili evakuaciju. Dobili smo cipele sa drvenim đonom i neke otrcane kapute, pošto je zima bila u punom zamahu sa puno snega. Naravno da smo peške marširale uz strogu pratnju SS-vaca. Nakon pet dana marširanja, promrzle, gladne i žedne stigle smo u grad Paršnic (Parschnitz). Tu su nas poslali u fabrike gde smo radile pod mnogo gorim uslovima nego u Langenbilau-u. Ruske trupe su se povukle, a nas su posle otprilike mesec dana provedenih u teškom i mukotrpnom radu, pošto je trebalo radne snage u Dirigu, kamionom vratili iz Paršnica u Langenbilau. Povratni put je trajao samo tri sata. U Langenbilau-u smo nastavili rad starom rutinom od 6 ujutro do 6 uveče, sve dok nije osvanuo 8. maj 1945. godine. Straža oko logora je nestala i ubrzo smo ugledali prvog ruskog vojnika. On nam je saopštio da se rat završio i da smo slobodni. U prvi mah nismo bili svesni značenja njegovih reči, ali znam da taj dan neću nikada zaboraviti.

Moja rođaka Anica Šporer i ja odmah smo napustile logor. Preselele smo se u neki stan, napušten od Nemaca. Oslobođenje je donelo i mnogo tragedija. Mnogi izgledneli logoraši, nenavikli na normalnu hranu, nisu mogli da se odupru naglom izobilju, te su navalili na hranu, razboleli se od dizenterije i, na žalost, umrli.

Pošto je trebalo neko vreme da se formira transport za povratak kući, mi smo se vratili na posao u Dirigu. Ovog puta smo dobili platu, istina minimalnu, i otpusnicu da smo bili dobri radnici.

Sa jugoslovenskim transportom, koji je pošao iz Brna, vratila sam se kući krajem jula. Na putu za Suboticu, ja sam u Budimpešti saznala da je moj otac živ i da se vratio u Suboticu. Nikada neću zaboraviti njegovo lice kada sam ga ugledala na železničkoj stanici u Subotici.

Nakon povratka, jednog dana na ulici sam ugledala mog starog prijatelja Martina, koji se vratio iz logora – ali je izgubio ženu Liliku Hirš i devetomesečnog sina Pištu u Aušvicu.* Iz ruševina naših gubitaka, okrenuti prema budućnosti i ohrabreni našom uzajamnom ljubavi, Martin i ja smo, te jeseni 1946. godine, polako i mukotrpno počeli da gradimo zajednički život.

* Videti sećanje Žuže Marinković u knjizi „Mi smo preživeli... 3“, strane 124–129.